

هنر و صنایع دستی استان هرمزگان

دکتر فریده کریمی موغاری

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین – پیشوا

مقدمه

فرهنگ و آداب و رسوم و سنت های جزایر و بنادر استان هرمزگان، با توجه به رشد و توسعه سایر فرهنگ ها، همچنان بر سنت و دیرینگی خود پا برجاست. از طرف دیگر قدمت و اصالت آن و نیز بکر بودنش دارای اهمیت بسیار است.

پوشش زیبای زنان این منطقه و زیبایی رنگ ها و ظرافت در تزئینات آن توجه اغلب بینندگان را به خود جلب می نماید که بیانگر هنرمندی زنان این خطه از سرزمین پهناور ایران زمین است. تأثیر فوق العاده سنت ها و آداب و رسوم در هنر و صنایع دستی مردم جزایر و بنادر خلیج فارس، ما را بر آن داشت که به مناسبت همایش بین المللی خلیج فارس، به بررسی هنر و صنایع دستی جزایر و بنادر استان هرمزگان بپردازیم. شایان ذکر است که در این مقاله فقط به صنایع دستی و بومی رایج و نیز هنر تزئینات بر روی پارچه بستده شده است. زیرا از ویژگی های بارز و چشمگیر ساکنان بومی این جزایر محسوب می شود.

صنایع دستی

اصطلاح صنایع دستی، از نظر لغوی دارای مفهوم ثابت و واحدی نیست و تاکنون تعریف کاملی که مورد پذیرش کارشناسان و سازمان های مسئول در کشورهای مختلف باشد، وضع نشده و می توان گفت که دارای مفاهیم متعددی است. در فرهنگ معین آمده است: «صنایع دستی، صنعت هایی است که دست در آنها دخیل است، مانند پارچه بافی، قالی بافی و...» (فرهنگ معین، ج ۲).

صنایع دستی عبارت است از آنچه که با دست ساخته می شود از پارچه و قالی و ساخته های فلزی و غیره در مقابل صنایع ماشینی. (لغت نامه دهخدا)

صنایع دستی به آن گروه از صنایع گفته می شود که مهارت، ذوق و بینش انسان در تولید آن نقش اساسی دارد (دایرةالمعارف بریتانیکا). با توجه به این تعاریف، می توان گفت که صنایع دستی به آن رشته از صنایع اطلاق می شود که تمام یا قسمتی از مراحل ساخت فرآورده های آن با دست انجام گرفته و در چهارچوب فرهنگ و بینش های فلسفی و ذوق و هنر انسان های هر منطقه با توجه به میراث های قومی آنان ساخته می شود. در تمام این صنایع تأثیر فوق العاده سنت ها و آداب و رسوم منطقه ای به خوبی قابل رویت است. از طرف دیگر، این صنایع با مهارت ها و دانش ها و مواد مصرفی همان منطقه ساخته می شود. موادی که به فراوانی و با بهای ارزان و در پاره ای موارد به طور رایگان در دسترس صنعتگر است. صنایع دستی در محدوده صنایع ملی و غیر وابسته ای قرار می گیرند که نیاز به کارشناس و متخصص خارجی ندارد و از آنجا که بازتاب ذوق و سلیقه و سنن و آداب و رسوم اهالی هر منطقه ای است، صنعتگران با استفاده از طرح ها و نقوشی که از نیاکان خود به ارث برده اند، به تولید محصول می پردازند. ناهمبندی و عدم تشابه، از ویژگی های دیگر این صنایع است. زیرا هر محصول، ساخته دست صنعتگری است که خود دارای مختصات و بار فرهنگی بارزی است و به سادگی از محصولات مشابهی که توسط صنعتگر دیگری ساخته شده، قابل تشخیص است و چون امکان تولید انبوه، که باعث از بین بردن حس ابتکار صنعتگر می شود از او سلب شده، اندیشه سازندگی و تمایل به حفظ سنت ها و ارزش های دینی و ملی توأم با پذیرش پدیده های جدید جانشین آن می شود.

۱- حصیربافی

حصیربافی یکی از صنایع دستی رایج در بنادر و جزایر خلیج فارس و استان هرمزگان است. مواد اولیه این صنعت، برگ خرما (پیش مغ) و ضایعات درخت خرما می باشد. شیوه کار به این ترتیب است که ابتدا شاخه های جوان و اضافات درخت نخل را در هنگام چیدن میوه خرما قطع نموده و سپس قسمت هایی را که به صورت رشته های باریک در آمده و در حقیقت ماده اولیه و اصلی کارشان محسوب می شود را در آب قرار می دهند تا نرم، انعطاف پذیر و قابل مصرف برای تولید انواع فرآورده های حصیری شود. در مرحله بعد به نسبت محصولی که تهیه آن مورد نظرشان است، از یک نوع خاص استفاده می کنند.

تصویر ۱: حصیربافی

زیرانداز (تک)

نوعی زیرانداز است که اغلب زنان روستایی آن را به تنهایی می بافند. از این حصیر به عنوان زیرانداز، سقف خانه های خشتی و ساختن خانه های روستایی استفاده می شود.

تصویر ۲- زیر انداز

سبدهافی

یکی دیگر از صنایع حصیربافی، سبدهافی است که در انواع و اشکال مختلف صورت می گیرد. ماده اولیه سبدهافی هم تلفیقی از برگ خرما (پیش مغ) و ساقه خوشه خرماست که خوشه های بلند نخل را که طول زیادی دارند، جدا کرده و پس از بریدن، قسمت انتهایی آن ؛ یعنی «پنگ» را جدا نموده و خشک می کنند. پس از خشک کردن، حدود ۲۴ ساعت در آب می خیسانند و سپس آن را از وسط به چند قسمت نازک تقسیم کرده و با چاقو سطح آن را صاف می کنند. بعد هر قسمت را به تارهای باریک تری تقسیم کرده و کنار هم قرار می دهند و به وسیله پیش و «پیزگ» به صورت دایره از مرکز شروع به بافتن می کنند تا به شکل حلقه در آید. سپس بنا به حجم مورد نیاز، آن را شکل می دهند و هر شکل، اسامی خاصی دارد مانند : سب (سینی غذا)، گفه (جای نان)، کنتله (جعبه وسایل)، دمکش و... که با توجه به شکل شیء با نقش و نگار روی آن را تزئین می کنند. در این تزئینات بیشتر از رنگ های سبز، بنفش، قرمز و نارنجی استفاده می شود. نقوش از وسط شیء شروع می شود و به صورت خطی در کناره ها حرکت می کند. این حرکت با رنگ های مختلف نشان داده می شود که به زیبایی کار می افزاید.

تصویر ۳- انواع سبدهای حصیری

قفس (مُچک)

یکی دیگر از صنایع حصیریافی که با استفاده از ساقه خوشه نخل درست می شود. این شیء تقریباً به شکل تخم مرغ درست می شود و با استفاده از اسکلت چوبی و به وسیله ساقه (پنگ) از پایین به بالا بافته می شود و فاقد رنگ تزئینی است.

تصویر ۴- قفس

بادبزن (گوزن)

همان طور که از اسم آن بر می آید برای باد زدن استفاده می شود و به شکل صفحه مربعی شکلی است که از لبه جلو شروع به بافتن می کنند. طریقه بافت مثل تک است اما با ظرافت بیشتر. شکل بافت آن به این صورت است که به صورت هفت و هشت تارها کنار هم قرار می گیرند و برای تزئین وسط آن نیز از برگ های رنگی استفاده می شود.

تصویر ۵- بادبزن

سرجهله (درکوزه)

برای در کوزه های آب از این وسیله استفاده می شود. شکل آن استوانه ای است و به صورت کلاه بافته می شود. در این کار نیز از برگ های رنگی برای تزئین کمک گرفته می شود.

سبد (تولک)

زنبیل کوچکی است که برای جمع آوری محصول خرما به کار می رود و دسته ای دارد که حمل بار را آسان می سازد. در تولک از برگ های رنگین برای تزئین و نقوش خطی از آن استفاده می کنند.

تصویر ۶- تولک

سربنی

نوعی تولک است، با این تفاوت که سرپوشی دارد که مانع رسیدن گرد و غبار به خرما می شود و بافت آن نیز مثل تولک است.

تصویر ۷- سربنی

آرد گیز

نوعی الک است که برای الک کردن آرد از آن استفاده می شود و به شکل گرد با لبه ساخته شده که در قسمت کف، از برگ نخل که به صورت چهارخانه با فاصله بافته می شود و تنها در قسمت کف از برگ های رنگی استفاده می شود.

تصویر ۸- آرد گیز

توربافی

از آنجا که تور از ابزار اصلی صید ماهی است، مردم سواحل و جزایر خلیج فارس، به ویژه کسانی که از راه ماهی گیری گذران زندگی می کنند، به بافتن تور می پردازند. توربافی هنری ارثی و نیاکانی است که به گونه دستی و ابتدایی در این منطقه رواج دارد. در حال حاضر تور مورد نیاز صیادان، توسط شیلات جنوب ایران تأمین می شود، اما هنوز در برخی از بنادر هرمزگان توربافی رواج دارد.

گرگورسازی

گرگور، تله سیمی به شکل نیم دایره است که به عنوان وسیله اصلی صید ماهیان کفزی از آن استفاده می شود. گرگورسازی در حال حاضر به جهت کمبود و گرانی سیم مخصوص آن که وارداتی است، رونق گذشته را ندارد، ولی در صورت تهیه سیم آن در مناطق صیادی، در

جزیره‌ها و بندرهای هرمزگان کم و بیش رونق دارد. (سایت استان هرمزگان
www.hormozgan.net:

تصویر ۹- گرگورسازی

شیر یکی پیچ

بافت شیر یکی پیچ نوع دیگری از صنایع دستی بندرعباس است. این هنر سابقه چندانی در منطقه نداشته و از طریق عشایر اسکان یافته در استان کرمان رایج شده است. نقوش شیر یکی پیچ، به دلیل انتزاعی بودن، بسیار متنوع است. شیر یکی پیچ در واقع نوعی گلیم است که از دور مانند قالی خود را نشان می دهد. بافت آن نیز مانند قالی به وسیله گره ایجاد می شود و چون وقت گیر است، بافندگان تنها در صورت گرفتن سفارش به بافت آن اقدام می کنند. از بافت شیر یکی پیچ در بافت خورجین، جوال و دیوارکوب استفاده می شود.

تصویر ۱۰- شیر یکی پیچ

۳- صنایع دریایی

همه ساله به هنگام جزر و مد مقادیر متنوعی از انواع صدف ها، حلزون ها و بقایای آبزیان خلیج فارس در سواحل بندر عباس و دیگر بنادر استان می ریزد که هیچ گاه استفاده صحیح از این مواد نشده است. در این میان، تعداد اندکی از اشیاء گوناگون، نظیر انواع مجسمه، تابلو و وسایل دکوری پرداخته اند. در سال های اخیر، سازمان صنایع دستی اقدام به تشکیل کارگاه هایی به منظور ساخت و پرداخت این محصولات کرده و خوشبختانه تولیدات آن مورد استفاده مردم منطقه و سایر استان ها قرار گرفته است. در گذشته تمام مراحل ساخت با دست انجام می گرفت، اما در حال حاضر با پیشرفت تکنولوژی، مراحل برش، سوهان و شکل دادن به وسیله دستگاه های الکتریکی انجام می گیرد. ساخت این وسایل در حال حاضر توانسته به صورت منبع درآمدی برای اهالی بومی سواحل و بنادر استان شود.

ساخت تابلو با صدف

پرده‌های آویز از جنس صدف

ساخت تابلو با صدف

۴- سوزندوزی

«سوزندوزی هنر آراستن سطح رویین پارچه ساده، با بهره‌گیری از نخ‌های الوان و با کمک سوزن و قلاب است و دست‌اندرکاران آن به مدد بخیه‌های ظریفی که بر منسوجات ساده می‌نشانند، معمولاً تلفیق زیبایی از صبر، شکیبایی و هنر را به نمایش می‌گذارند. سوزندوزی‌های ایرانی به اشکال مختلف انجام می‌شود که یکی از گسترده‌ترین شاخه‌های ۱۰۹ رشته هنرهای سنتی است. به جرئت می‌توان گفت تنوع و تعددی که در این رشته مشاهده می‌شود در هیچ یک از دیگر رشته‌های صنایع دستی وجود ندارد و به همین نسبت ابهام‌هایی هم که پیرامون این شعبه از صنایع دستی کشورمان وجود دارد بیش از سایر گونه‌های صنایع دستی است.» (صبا، منتشر صبا، نگرشی بر روند سوزندوزی‌های سنتی ایران، انتشارات منتخب صبا، تهران، ۱۳۷۹،

ص ۱)

گلابتون‌دوزی

گلابتون نوعی سوزندوزی است که جنبه تزئینی دارد و در آن نخ گلابتون به کار می‌رود که طلائی است از حدیده کشیده شده و به شکل ریسمان‌های باریک ساخته شده‌اند. در حال حاضر گلابتون‌دوزی با الیاف طلا در ایران رایج نیست و به جای نخ طلا، از نخ‌های که روکش فلزی زرد یا سفید دارد، استفاده می‌کنند و به کمک قلاب نقوش متنوعی که ملهم از بینش و برداشت شخصی دوزندگان است، بر روی پارچه می‌دوزند.

تولیدکنندگان اصلی مصنوعات گلابتون‌دوزی شده در استان هرمزگان، بیشتر زنان و دختران خانه‌دار هستند و به طور کلی، کمتر خانواده‌ای را می‌توان یافت که زنان و دختران آنها با هنر گلابتون‌دوزی آشنایی نداشته باشند. زیرا در کلیه مناطق این استان استفاده از شلوارهای زنانه با دم پای زرددوزی شده و نیز پیراهن‌های زنانه با سر آستین و پیش سینه و دور یقه گلابتون‌دوزی شده رواج دارد و علاوه بر این، برای لبه پرده، دیوارکوب، پستی، کوسن و... نیز کاربرد دارد. نقوشی که در گلابتون‌دوزی بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد عبارتند از:

- طرح بازوبندی: نقشی است گرفته شده از شکل بازوبند یا گردنبند که در گذشته، ایرانیان به پهلوانان هدیه می‌کردند.

- ختایی: طراحی بته و شاخ گل به ویژه شاخه گل‌های شاه عباسی است. در طرح ختایی خط‌های شکسته معمولاً وجود ندارد و خط‌های منحنی با پیچ و خم‌های موزون، گل‌ها را به هم پیوند می‌دهند.

- نقش محرابی: طرح اصلی محرابی از طرح محراب؛ یعنی جای نماز امام در مساجد الهام گرفته شده و تزئیناتی از قبیل قندیل‌ها، ستون‌ها و گل و برگ‌ها به آن اضافه شده است.

- محرماتی: به طرح‌های اطلاق می‌شود که از این نقشه در طول فرش تکرار می‌شود و عرض طرح در متن به چند ردیف تقسیم می‌گردد و هر ردیف آن از رنگ و طرح خاصی از ابتدا تا انتهای فرش ادامه می‌یابد.

کمه گلابتوندوزی

نمونه ای از نقوش گلابتوندوزی

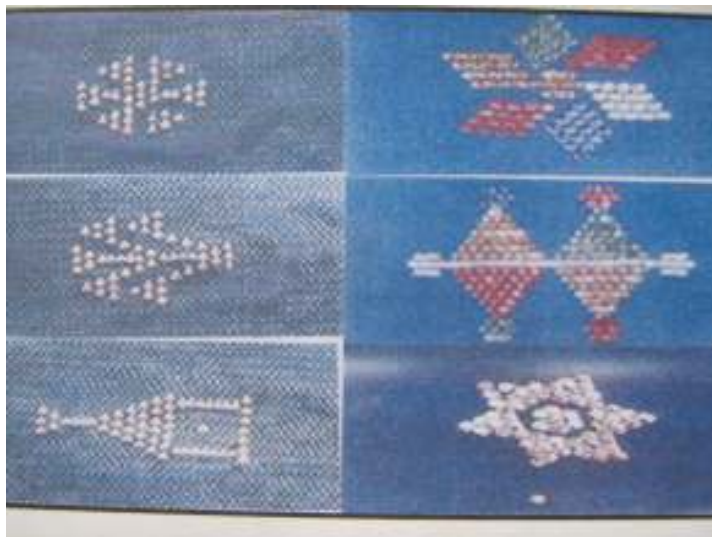
گلابتوندوزی

خوسدوزی

این نوع سوزندوزی به کمک نوارهای نقره ای یا طلایی باریک و تخت بر روی پارچه توری ریز بافت انجام می شود. تور خوسدوزی که مخصوص لباس، شال و روسری است، توری قابل انعطاف است و رنگ ثابتی دارد و بیشتر به رنگ مشکی است. نقوشی که بیشتر در خوسدوزی مورد توجه است، نقوش ستارگان ۶، ۸ یا ۱۲ پر است. در این نوع کار، هنرمند با سلیقه و ذهن خود شروع به دوخت می کند. پشت و روی پارچه خوسدوزی شده معمولاً یکنواخت بوده و از

تاللو خاصی برخوردار است. از این نوع دوخت برای تزئین جلیبل، روسری و لباس زنان استفاده می‌شود.

انواع طرح های خوس دوزی

شک بافی

شک یکی از نوارهای معروف و پرمصرف برای تزئین پوشاک زنان استان هرمزگان است. این نوار توسط زنان و دختران در منزل و با وسایلی بسیار ساده و ابتدایی بافته می‌شود. شک به نسبت نیاز مصرف‌کننده از ۶ میلی‌متر تا ۵ سانتی‌متر پهنا دارد و به نام‌های مختلفی نامیده می‌شود که باریک‌ترین نوع، بافت زری یک فصله و پهن‌ترین نوع، شک مرافعی نام دارد و از آن برای تزئین لبه آستین، دم پای شلوار (شلوار و دویی، شلوار بادلّه) دور یقه، پیش سینه، لبه دامن، لباس‌های زنانه و نیز اطراف مقنعه و سجاده استفاده می‌شود.

چند نمونه نوار شک

زری‌بافی

زری‌بافی تقریباً همان شک‌بافی است. در این بافت، تعداد قالب‌ها پنج قرقره کاموا و دو قرقره خوس است که هنگام بافت دو قالب از طرفین بالشتک آویزان می‌شود و یک قالب دیگر با دو قالب خوس در وسط قرار می‌گیرد. رنگ کاموهای زری‌بافی بیشتر قرمز، گاهی سبز و به ندرت مشکی است. از این نوار در تزئینات پیش‌سینه لباس و دم‌پای شلوار استفاده فراوانی می‌شود.

زری‌بافی

تلی‌بافی (بادله‌دوزی)

«این هنر عبارت است از به هم پیوستن چند نوع زری و شک به گونه ای که شک در وسط و زری های کوچک در اطراف آن قرار می گیرد. از بادله که به شکل نوارهایی با پهنای ۱۵ سانتی متر تولید می شود برای لبه شلووارهای زنانه استفاده می شود. شلووارهای بادله‌دوزی معمولاً مخصوص استفاده نوجوانان است و گاهی در مراسم عروسی سایر زنان نیز به عنوان پوشش از آن استفاده می کنند». (منتخب صبا، ص ۳۰۰)

بوشکی‌بافی

بوشکی یکی از نوارهای گران‌قیمت و باارزش در دوخت ها و سوزندوزی های جزایر و بنادر استان هرمزگان است. این نوار با استفاده از نخ گلابتون و قلاب بافته می شود. از بوشکی برای تزئین جلوی سینه لباس، لبه های آستین، لبه های جلیبل و شلوار استفاده می شود.

نوار بوشکی

ابریشم‌دوزی نقش زری

ابریشم‌دوزی نقش زری به نوعی از ابریشم‌دوزی گفته می‌شود که خطوط نقش آن با نخ گلابتون به شیوه ساقه‌دوزی، سوزن‌دوزی می‌شود. برای این نوع دوخت محدودیت نقشی وجود ندارد و می‌توان از انواع نقوش رایج در سوزن‌دوزی استفاده نمود. از این نوع دوخت برای تزئین بقچه، سجاده، رومیزی و کوسن استفاده می‌شود.

ابریشم‌دوزی نقش زری

فلزدوزی

به نوعی سوزندوزی گفته می‌شود که وسیله فلزی را مثل پولک فلزی با نخ فلزی بر روی طرح بدوزند. مواد مورد نیاز در فلزدوزی شامل پولک های فلزی، نخ گلابتون به رنگ های طلایی و یا نقره ای و پارچه و سوزن می باشد. از این سوزندوزی بیشتر برای تزئین تابلو و تزئینات پرده استفاده می شود و پارچه جهت این کار از نوع بافت فشردۀ براق مانند ساتن ابریشم و نیز پارچه مخمل است.

فلزدوزی

نتیجه گیری

نظر به تأثیر زیاد سنت ها و رسوم منطقه ای بر شیوۀ تولید صنایع دستی و با توجه به تعاریفی که در بالا ذکر گردید، می توان ویژگی های خاصی را در هنرها و صنایع دستی جزایر و بنادر استان

هرمزگان مشاهده نمود که با حمایت و توسعه آن در رونق اقتصادی منطقه بسیار چشمگیر خواهد بود. این ویژگی ها به اختصار عبارتند از :

- ۱- انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به وسیله دست، ابزار و وسایل دستی؛
- ۲- تأثیر اندیشه خلاق انسان در تولید و شکل بخشیدن به محصولات و امکان ایجاد تنوع و پیاده کردن طرح های مختلف در مرحله ساخت این گونه فرآورده ها؛
- ۳- امکان تأمین قسمت عمده مواد اولیه مصرفی از منابع داخلی؛
- ۴- داشتن بار فرهنگی (استفاده از طرح های اصیل بومی و سنتی)؛
- ۵- بی مانندی و شبیه نبودن این نوع فرآورده های تولیدی؛
- ۶- بی نیازی به سرمایه گذاری زیاد برای تولید آنها در مقایسه با صنایع دیگر؛
- ۷- بالا بودن ارزش افزوده آنها در مقایسه با صنایع دیگر؛
- ۸- امکان ایجاد و توسعه آنها در مناطق مختلف.